

Når avmakt er hugget i stein

■ HARALD SUNDBY fastlege, Kalvskinnets legesenter og universitetslektor, ISM, NTNU

Han het A, og kom fra Iran... Først kom han med smerter, og gjennom noen konsultasjoner kom han litt etter litt med sin historie:

Han var flyktning i 40-årene, ugift, ingen familie i Norge. Drev egen forretning. Mor og far levde i Iran. De hadde han ikke sett de siste 15 årene. Altså nok så ensomme rammevilkår. Far hadde vært ingeniør, og politisk progressiv. Familien syntes lite om sjahens regime, men da regimet ble styrtet så de raskt at det kunne bli enda verre med Khomeini. A var 16 år på den tiden, og engasjerte seg i en motstandsgruppe med venstreradikal ideologi.

Det varte ikke så lenge, han ble anholdt etter et drøyt år, han og mange andre. Noen ble henrettet nok så raskt, de andre ført i fengsel.

Her gjennomgikk de brutal tortur, også A. Mange, de fleste, døde etter hvert, som resultat av torturen, eller de ble henrettet. Når de var pumpet for informasjon. Etter syv år slapp han ut. Da var han 24, og hadde gjort seg brutale livserfaringer.

A fortalte at «jeg tror at jeg er ganske sterkt psykisk», og jeg syntes at dette stemte bra med slik han framstod. Hans integrasjonsprosess i Norge var preget av mestring, både språklig og arbeidsmessig. Han drev en egen liten virksomhet, med tre til fire ansatte. Dog ikke alltid helt lett å vite hvor man hadde ham. En følelse av at han ikke kunne eller ikke ville fortelle alt. Og det hadde tatt sin tid og sine konsultasjoner å få fram bakgrunshistorien. Et par tre år med uregelmessig kontakt.

Symptomene hans var først og fremst kroppslige smerter: under fotsålene, opplagt relatert til torturen. Hodepine og brystveggssmerter nå og da, dessuten nattesøvnsvanser. Sannsynlige stressymptomer. Kanskje posttraumatiske?

Så en dag sterke smerter i nakke med utstråling, opplagt relatert til en prolaps vi fant på MR. Til dels veldig sterke smerter. Det forsterket de andre plagene også. Smerte skaper smerte. Derav en lengre periode med sykmelding og så rehabiliteringspenger. Han la ned bedriften. A ble NAV-avhengig.

Men tiden kom da A ville tilbake til arbeidslivet. Til tross for sine helsemessige begrensninger.

Persisk sporhund

Det å være avhengig av hjelp fra den norske velferdsstaten, opplevde han som vanskelig å

tilpasse seg. Han så på seg selv som grunnleggende uavhengig, «jeg har til nå greid meg gjennom mye rart, for det meste helt alene. Jeg er en som overlever».

A hadde betydelige ressurser, også til «mentalisering» og liknende moderne kompetanser, uten at han hadde akkurat disse ordene på det. Der andre torturerte flyktninger kan bli permanent nedbrutt i dyp mistro til seg selv og andre, derav isolert, mange egentlig «ødelagt», finnes As type også. Overlevende. De er sporhunder i det mellommenneskelige kommunikasjonslandskapet. Lukter lunta med en gang. Hvis det dreier seg om f.eks. dobbeltkommunikasjon. De avslører det. Kompetanse utviklet i torturkjelleren. Men de kan også, i større grad enn den første gruppen, lete seg fram til relasjoner med tillit.

Eller en strategi med å beskytte og distansere seg. Tåle livet og menneskene som de er, og derfor fortsette et slags sosialt liv. Dette er muligens nettopp å være «sterk psykisk».

Mht. A fornemmet jeg det omtrent slik: At livets skole, om enn med et grenseløst brutalt pensum, hadde lært ham at «uansett hva som skjer så tåler jeg det». «Det verste som kan skje oss er jo tross alt bare at vi dør, er det ikke det da?»

Vi fortsatte et lite samarbeid om hans forhistorie og helsesituasjon, og på torturtraumatologi generelt. Det første var mitt fokus, A likte best å snakke om det siste. Tonen ble ganske åpen.

«Når det gjelder for eksempel deg, Dr. Harald, så kan jeg stole på deg. Det vet jeg. Jeg ser at du er kanskje litt naiv, men det er jo mange nordmenn. Jeg synes vi samarbeider bra.»

Lurt smil, med en slags lun respekt.

«Dessuten har du makt» smilte han videre, og tok, ikke så fleipete, opp stempelet mitt og gav meg det – «og litt av den makta trenger jeg nå, for nå har jeg fått problemer med NAV.»

NAV-makten

A hadde vært arbeidsufør i ca. 14–15 måneder, men nakkeprolapse var skrumpet og han var godt motivert for en ny start mot arbeidsliv. Men kanskje som ansatt et eller annet sted, og ikke med alt for mye ansvar for alt mulig?

Det hadde vært en del fellesmøter underveis. Og en håndfull saksbehandlere. Aldri den samme fra møte til møte. A syntes det var vanskelig å gjøre rede for helsa si og behovene mht. arbeidslivet selv.

«I NAV er det veldig få som forstår noe

som helst av tortur og sånn. Det er best at du blir med.»

Vi møtte forståelse, og hadde konstruktive møter der vi utviklet konkrete planer. A skulle bli kontaktet tilbake, men altså oftest «av den nye saksbehandleren din. For jeg skal over på et annet kontor neste måned.»

Det ble ikke så konstruktivt og konkret likevel. Tvert i mot, ingenting skjedde. Absolutt ingenting. Jo, forresten: Venting.

Jeg var utfordret på et samarbeid som måtte fortolkes som forpliktende.

Det var sånn sett hele rehabiliteringen som var satt i NAVmakt. Jeg har hatt mye positivt samarbeid med NAV gjennom årene, og mente vi kunne prøve en runde til. At vi bare hadde hatt uflaks. A mente ikke det. Han var blitt sint.

«NAV har veldig store problemer, doktor Harald. Jeg får penger og er takknemlig for det. Men hjelp til å komme meg i arbeid får jeg ikke. De bare beskytter seg selv. Og er redde for å gjøre feil. Og nå mener de at jeg er trygdesvindler.»

Hørt den før? Sutring og utålmodighet fra utlendinger som burde være takknemlige? Sitter man tett opp i en slik sak ser man at det kan ha sine årsaker.

Jeg fikk dette inntrykk: At vi faktisk hadde litt uflaks, men at A også gjorde seg autentiske sporhunderfaringer i systemet. Han luktet seg til at her var autonomiteten svært truet. Derfor tok han skjeen i egen hånd, og da begynte problemene for alvor. Til tross at han holdt saksbehandler løpende orientert.

Han skaffet seg praksisplass, i en møbelforretning, som var drevet som en familiebedrift. Det fungerte. Men det oppsto alvorlige familieproblemer i bedriften. Sønnen, medeier, begikk selvmord. A har nese for katastrofereaksjoner også, og tok mer og mer ansvar der faren etter hvert dekomponerte. A var vant til bedriftsansvar.

Av litt mystiske årsaker fikk A med to dagers varsel beskjed om å avslutte i bedriften av NAV. For han hadde startet der uten formell godkjenning fra dem ble det påstått. En del dokumentasjon beviste det motsatte. Det ble ikke tatt hensyn til. Dessuten hadde arbeidsgiveren rotet økonomien til. Ikke så uforståelig i sjokk og sorg.

Nå var NAV kommet på banen, tydeligvis med en eller annen svindelavsløringsinstruks. Mye uklar dynamikk, mye mistenkeligjøring. Vi innkalte til møter. Først med arbeidsgiveren, for å få litt oversikt. Jeg fikk inntrykk av at A hadde vurdert ham rett. Han var positivt innstilt, men virket sorgtung på

grensen til apatisk. Og ville ikke innvie NAV i familietragedien.

Saksbehandlers profil betyr mye når godt skjønner er påkrevet. A sin var av ganske regelryttersk støpning... Og vi fornemmet at det bak saksbehandleren var et enda mer etterforskningspreget nivå, høyere oppe i systemet. Man fikk følelsen av at informasjon om hva som foregikk ble tilbakeholdt. Saksbehandleren kom under mer systempress og ble mer stresset og respektløs. Deretter noe A opplevde som spesielt vanskelig. To andre fikk praksisplass i samme bedrift.

A ble rimeligvis mer stresset, sint og skuffet. Men mest av alt ble han åpenbart redd for hva som nå ville skje.

Mistenkeligjøring er ikke så sunt for alvorlig krenkede. Det er en trigger for reaktivering. Samspillet minner for mye om stemningen for eksempel i torturkjelleren. A ble ganske dårlig. Han ble mer lukket, og uteble fra noen av timene. Han ba om sovetabletter.

«Det der trodde jeg at jeg aldri ville ha bruk for.»

Strukturell tortur?

Jeg misliker sterkt at rehabiliteringer forvirrer og havarerer på denne måten. Frustrasjonen i slike situasjoner smitter. Det er lett å gå i roller som «ryddegutt». Fastlege og en slags fast - bistandsadvokat. Nytteløs prosedering i dette tilfellet.

Urettferdighet hadde A opplevd overdoser av tidligere. Jeg sonderte litt rundt reaktiveringsmuligheten:

«Er det kanskje noe av dette som minner om Iran, A, og det du opplevde der?»

«Selvfølgelig. Alt jeg sier, blir visst brukt mot meg her også. Men dette synes jeg er verre på en måte. For disse folkene er ansatt i et hjelpesystem. I fengselet i Teheran *visste* jeg at alle ville meg vondt. Det fortalte de meg hele tiden.»

Kunne dette stemme? At NAV-kalamitetene ble opplevd som verre enn torturkjelleren? Jeg merket at det var litt vanskelig å forstå. Men at det i det hele tatt minnet var mer enn nok til å skamme på vegne av hjelpesystemet.

Prosessen, der A så ut til å være kommet i en Josef K-posisjon, tok måneder, bort i mot et år. Den endte med «frifinnelse». A var velkommen til å gjenoppta praksis i bedriften. Men A takket nei og søkte om å bli ufør etter en stund.

Han hadde mistet motivasjon for å få til noe i retning av yrkesaktivitet. Han gled litt

inn i pasientrollen. Hans overbevisende traumescore, smerter og psykologiske kartlegging var enkelt vedtaksgrunnlag for rådgivende lege og NAV forvaltning. Noen måneder senere var han blitt uførepensjonert.

Persisk lenkejeng

Vi hadde nye konsultasjoner. Jeg fikk inntrykk av at overlever A hadde kommet seg igjennom dette også. Han blåste litt av det hele.

«Jeg er vant til litt av hvert. Det er bare her i Norge dere tror på rettferdigheten. La meg fortelle en liten iransk fortelling om akkurat det.»

En isolert liten iransk landsby, ganske langt til fjells, levde under denne forbannelsen: At alle landsbyens innbyggere var bundet sammen. Med tykke lenker av kjetting. De var helt umulig å kutte. Det var en avhengighet som gjorde livet vanskelig for dem alle. Ingen frihet. Alle bevegelser og gjøremål måtte koordineres og samarbeides om. Arbeidsdeling var nesten umulig. Oftest gikk det helt i stå. Men markene var usedvanlig fruktbare. De led ingen materiell nød.

Utmattet av denne evigvarende gruppedans med kjetting, greide de å organisere seg til å oppsøke en vismann, noen daler og åser unna. De ba ham om et råd i fortvilelsen: hvordan befri seg fra lenkens åk?

«Det finnes *én* løsning», mente vismannen, «men den er svært krevende»

Lenkejengen fra landsbyen lot seg ikke skremme. Alt var bedre enn kjettingskjebnen.

Og dette var løsningen: De måtte ta seg vei, adskillige dagsmarsjer, til oppunder det høyeste fjellet i fjellkjeden nord i landet. Der, like under toppen, befant det seg en stein, på toppen av et fjellspir. På denne steinen sto skrevet oppskriften som kunne løse dem fra forbannelsen.

Landsbyen kronglet seg av gårde, og etter flere uker nådde de fjellet, fant fjellspiret som beskrevet, og så steinen på toppen. Med nød og neppe greidde de å mobilisere seg så høyt at de kunne sende en mann helt opp.

«Hva står det, hva står det?»

Lett å forstå at spenningen var stor og utålmodigheten større. Det stod: «Snu steinen».

Skuffelse, men fortsatt håp. Steinen var stor, blytung, og det tok en ny uke å tenke ut hvordan snu den. Men de fant det ut, og fikk snudd steinen.

A stoppet der. Kunstpause. Jeg ventet i spenning. Iransk eventyrstund for fastleger.

«Ja, hva stod det?»

«Du får gjette» sa A.

«Gir opp, aner ikke» sa jeg.

«Snu steinen stod det. På baksiden også.»

Respektresept

Jeg merket litt luftsig ut av min egen ballong. Ingen happy end, nei. Intet halvt kongerike. Tenkepause, litt galgenhumoristisk fnising.

«Så, altså: uansett hvordan man snur og vender på det, A, så nytter det ikke?»

«Vi iranere ser det slik».

Nå gikk det et drag over ansiktet til A. Det galgenhumoristiske skjeve smilet forsvant, og man kunne skimte en utsigelig fortvilelse der inne et sted.

Som de fleste leger tåler jeg ikke avmakt så godt. Denne presentasjonen av avmektigheten som eksistensiell grunnbetingelse kunne jeg ikke så godt leve med. Heller ikke den ensomme fortvilelsen som var dukket opp i rommet.

Hjernen min begynte, nesten litt desperat, å lete etter løsninger.

«Med all respekt, det der går jeg ikke med på, A»

Uten at jeg helt vet hvorfor, tok jeg fram et ark, og forsøkte å omskrive betingelsene.

«Respekt for A!» skrev jeg med ganske stor skrift. «og snu arket»

På baksiden de samme: «Respekt for A. Og snu arket».

Denne lappen gav jeg til min pasient. Han snudde og vendte på den. En gang og to ganger og tre ganger. Han så på meg, skeivt smil igjen. Jeg fornemmet en eller annen gjensidighet. Vi merket at vi på sett og vis hadde brutt koden litt. Lenkelåsen litt åpnet? Respekt begge veier. Det hjalp oss litt. Eller ganske mye.

Noe helt revolusjonerende nytt kan man vel dog ikke kalle dette respekt-reseptbelagte behandlingsprinsippet. Det finnes en god gammel formulering som jeg tror kan regnes som synonymprodukt.

Dobbel dose Hippokrates.

Den formulering er ikke alltid like lett å huske. Dessuten krever den respekt på et litt dypere nivå. Det igjen krever grundig og helst narrativ anamnese, men da dukker den oftest opp av seg selv. Men det krever oftest litt tid.

har-su2@online.no